

Республикада байдалдың болгаш 2014 чылда күрүне политиказының дугайында Тываның Баштыңы Ш.В. Кара-оолдун Дээди Хуралга Айыткалы 100 ЧЫЛ КАДЫ: ДҮҮН, БӨГҮН, ДААРТА

Хүндүлүг Каң-оол Тимур-ович!

Хүндүлүг депутаттар! Кол-легалар!

Чаңгыс чер-чурттугларым!

Декабрь 12-де, Россияның Конституциязының юбилейиниң күнүнде, чурттуң Президентизи Владимир Владимирович Путин чыл санының Айыткалын Россия Федерациязының Федералдыг Хуралына кылган.

Чурттуң хөгжүлдезиниң стратегиязының-даа, ажилдың тодаргай угланышкыны-нарының-даа, салдынган сорулгаларны күүседириниң араларының-даа кол-кол сорулгаларын күрүнениң Баштыңы тодараткан. Регионнуң тодаргай сорулгаларын, боттары-ыстың мурнай шиитпирлээр ийтырыглары-ысты, чугула болуушкуннарны ниити күрүнениң ол угланышкыны-нче кириери эргежок чугула.

Юбилейлиг 2014 чылга чедир аш хонуктар арткан. Тываның болгаш Россияның демнежилезиниң юбилейи—ол дээрге бистиң республикага эң чугула болуушкун-дур. Эрткен 100 чыл бистиң республикавыстың кол-кол үе-чадаларын хаара туткан. Бистиң өгбелеривистиң шилип алган оруу—улуг Россия-биле кады болуру, Тыва күрүнени тургузары, Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тыва Арат Респуб-

ликаның эвилелчи киржилгези, Совет Эвилелиниң составынга Тываның эки тура-биле каттыжып киргени, бүгү чурт-биле кады чаа экономиктиг орукче шилчилге.

Ол дээрге оруктуң баштайгы изекчилериниң, дөспөс чүректерниң, чаа амыдыралдың идепкейлиг тургузукчуларының үези болган. Эрги чаңчылдардан адырлыры, чаа аргаларны хевирлеп тургузары, экономиктиг тургузугну өскертири херек апарган. Тываның ол үедеги ишчилери кыска хуусаа дургузунда үлетпүрнү, көдээ ажил-агыйны куруг черден тургузуп, өөрөдигениң, кадык камгалалының, культураның таваан салып, национал кадрларны кижизидип шыдаан. Бо юбилей дээрге бистиң адалары-ыска болгаш кырган-адалары-ыска хүндүткелдин демдээ-дир.

Биске болгаш келир салгалга бо юбилей сайзыралдың чаа үе-чадазының эгези-дир. Эрткен чүс чылдың чедишкенин-нереңге даянмышаан, бурунгаар хөгжүүр, Россияның улустарының аразына төлептиг олутту ээлээр ужурлуг бис.

2013 чылдың түңнелдериниң дугайында каш сөс. Ону саң-хөө, органиастыг, эргелеп-башкарылга болгаш хөй-ниити курлавырларын мөөңнээриниң үези деп болур. Ол ажил-херек-

тиң тодаракчы көрүнүү чурттуң Президентизиниң чарлыктарының күүселдези болгаш юбилейниң байырлалдарына белеткел талазы-биле бистиң боттары-ыстың планнары-ыс болур.

Эртип турар чылдың экономиктиг түңнелдериниң дугайын чугаалап тура, делегей экономикасында нарын байдалдарны кичээңгейге алып ужурлуг бис. Чурттуң иштиги ниити продуктузунуң өзүлдөзи оожумнаан-даа болза (9 айның түңнели-биле 1,3 хуу), республикага кудулаашкынны болдурбаан бис. Харындаа регионнуң ниити продуктузу 2012 чылдаазына деңнээрге, бичии, 2 хууга өскөн. Алдын ты-выжын бо чылын бүдүн чартык тонна чедир өстүргенивистиң ачызында үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли улгаткан.

Эртип турар чылдың түңнели-биле Тыва дорт даштыкы инвестицияларның хемчээлиниң талазы-биле Россияда мурнакчы чээрби регионнарның санына кирген, чурттакчы чоннуң кижжи санына онааштыр инвестицияларның хемчээлиниң талазы-биле дөрткү черде болган.

Республиканың АҮК багай эвес темпелерни чедип ап турар. Агаар-бойдустуң нарын байдалдары турза-даа, бо чылын тарааны 14,3 хуу хөйну бастырган. Тываның көдээ чериниң

үндезини — мал ажылы турум сайзырап, малдың баш саны чыл санында ортумаа-биле 7 хуу не-межиң турар, бо чылын хойнуң болгаш өшкүнүң баш саны 1 миллион 143 муң баш четкен. Эът болгаш сүт бүдүрүлгези кудулаваан, харын-даа бичии өскөн. Оларның болбаазыра-дылгазы көскүзү-биле көвүдээн.

Чылдың кол төлевилели апарган «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» дээштиг чоруун хамыкты мурнай көргүскен. Мурнуку Айыткалга тодаргай кириген сорулгаларым боттук түңнелдерни берген. Сөөлгү түңнелдерни көөрү болгаш курла-вырларны мөөңнээр кайы хире чугула болурунга боттары-ыс херек кырында бүзүредивис.

Кедизинде барып суур бүрүзүңге адак дээрге бир төлевилелди боттандыра деп ынчан дугурушкан бис. Чамдык эдилгелер-биле ол сорулга күүсеттинген — көдээниң 175 төлевилели ажилдап эгелээн, ортумаа-биле бир суурга онааштыр — 1,4 төлевилел. Барык беш чүс ажилдаар олуттар тургустунган, 137 төлевилел

белен продукцияны бүдүрүп эгелээн. Ам-даа үр хуусаалыг, капитал негээр 38 төлевилел бар — ол дээрге келир 2014 чылдың сорулгазы. Оларның аразында модульдуг үш сүт цеги болгаш сүт болбаазырадыр биче цехтерни ажылгалга кириери; эъттен чартык фабрикаттар бүдүрер цехтерни тургузары; ха-ван фермазын органиастаары; шыгжамырларны тудары болгаш ногаа савалаар цехтерни тудары; тууйбу бүдүрер биче цехтерни, а ол ышкаш биче хемчээлдиг ас-фальт-бетон заводун ажылгалга кириери кирип турар.

Хемчээли ындыг кончук улуг эвес-даа болза, чогумчалыг түңнелдер-дир. Каракка көстүп турар чүүлдер-дир.

Тываның көдээ ишчилериниң бүдүрүп шыдаары хөй янзы чүүлдерин чоокта чаа эрткен делгелгеге көргүскен бис. Майда болган делгелгеге деңнээрге, бурунгаарлап келгени илдең болган. Сонуурганчыг кылдыр савалаан шынарлыг бараан делгелге шөлдеринге көстүп келген.

(Уланчызы 2,3,4,5,6-гы арыннарда).

Республикада байдалдың болгаш 2014 чылда күрүне политиказының дугайында Тываның Баштыңы Ш.В. Кара-оолдун Дээди Хуралга Айыткалы

100 ЧЫЛ КАДЫ: ДҮҮН, БӨГҮН, ДААРТА

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Дыка хөй барааннарны эки деп үнелээн, харын-даа даштыкы рынокка база хүлээп алган. Чижээ, тергийн эки шынарлыг «Бай-Хаак аква» деп аржаан суг. Келир үеде Тываның арнын көргүзөр тергийн эки аыш-чем аймаа көстүп келген. Ол дээрге тыва езу-биле шын савалаан саржаг, чөпкөп-тир. Ол аыш-чемни үр шыгжаар кылдыр белеткээриниң аргазын чүс-чүс чылдарда ажыглап келген, ол чемни ап чорааш, Чиңгис-Хаан бөмбүрзектиң чартыын эжелеп алган деп тоолчургу чугаа анаа тыптып келбээн. Ону ажыглаар херек, даштыкы рынокка билдиги садары, ооң онзагай талаларын болгаш кадыкшылга ажыктыын көргүзери чугула.

Ол делгелге чүс-чүс кызыл-чылар болгаш найысылалдың аалчылары кээп чораан. Тус черниң бараанының хөй кезин барык «хунаажып» ап турган, удаваанда олар баартактарга көзүлбейн барган. **Рыноктуң болгаш чижилгениң үезинде бодунуң бараанын шенеп садарына эки органы бараан бүдүрүкчүлери алганнар.** Делгелге хүнүнүң баштайгы чартыында-ла бараанын «арылдыр алзып алган» кижилерге бо чорук бүдүрүлгени сайзырадырынче болгаш садыглаашкын рыногун дилеп тыварынче кыйгырыг болган. А кылыглары саттынмааннар бараанының шынарының чер албаанын азы дерип каасталгазының четпес болганын азы өртээниң улуун сайгарып көөр ужурлуглар. Тирикчилер дээш аңаа келген кижилер боттарының акшазы-биле бадылааннар.

Делгелгениң бараан саарылгазы **4 миллион ажыг рубль** болган. Майда алдынган **1,4 миллион рубльге** деңгээрге, бо багай эвес түңнел-дир.

2015 чылдан эгелээш көдээ черлерниң, хоорайларның төлөвилелдери экономика талазы-биле бот-тускайлаң ажылдаар, орулгалыг апаар ужурлуг. Ол-ла төлөвилелдерни доктаамал бюджет-биле деткип турбас, чүгле эгезинде деткир сорулганы салган бис. **2015 чылдан эгелээш күрүне** деткимчеи өске, улуг хемчээлдиг сорулгаларны чедип алырынга ажыглаттынар. Чижээ, чурттуң Президентизиниң көдээге амыдырап-чурттаарына болгаш ажылдаарына таарымчалыг чоруктуң деңгелин бедидериниң, аңаа амгы үениң, чогулмчалыг байдалын тургузарының, аграр бизнестиниң чаа технологияларына идиг бээриниң талазы-биле салган сорулгалары-дыр.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлөвилелдин

күүселдези Чазак Даргазының бирги оралакчызы **М.С.Козловтуң хуу харыс салгазына онаажыр болгаш ону 2014 чылда доозары — Чазактың экономика айтырын шийтпирлеп турар адырының кол сорулгазы болур дээрзин база катап сагындырдым.**

Бо айтырыгга республиканың депутаттарының идея-кейлиг туружун демдеглээр чугула. **Дээди Хуралдык мону харылаар комитетди, парламент кижигүннери боттарының округтарына, Төлээлекчилерниң тус чер хуралдары көдээни «докулдуураарына» дузаны күүсекчи эрге-чагыргага чедирип турганнар.** Хөй-ниити палатасы, коммерцияга хамаарышпас хөй-хөй организациялар база хажызынга артпаан. Төлөвилелди мынчаар каттыжып алгаш деткир чорук келир чылындаа артар дээрзинге бүзүрээр мен.

Коллегалар! 2013 чылдың кол даалгаларының бирээзи бистиң республикавыстың хевир-дүрүзүн баксырадып турар кагдынган объектилерни ханы сайгары болган. **Ол ылаптыг санаашкынның түңнели** болза, барык кымга-даа херекчөк беш чүс тудуглар болган, оларның **163-үн** «чаа амыдыралче хаара туткан» — оларны катап септеп ап болур деп санаан, **30 тудуг** — чаарттынып кылдырган, **53-үндө** септелге ажылдары чоруп турар, **188-ин** — хаап каан; **135-ин** бузар апарган; **43** бустунган. Арткан объектилер шийтпир манап турар.

«Бузары-тудары эвес-тир» деп улус чугаалажыр. Кагдынган совет тудугларны сайгарар ажылдарын муниципалитеттер боттарының күжү-биле күүседип шыдавайн барганын амыдырал көргүскен. Та тутканы ындыг кончук быжыг чүве, чүс-чүс чылдар турар кылдыр, азы муниципалдыг эрге-чагырганың күжүнүң чок болганы ол.

«Карак кортса-даа — хол кылыптар», ынчангаш ол ажылды уламчылаар болгаш идея-кейжидер херек. Эки дуржулганы ажыглаар. Ындыг дуржулга муниципалитеттерде бар. Чижээ, **Бай-Тайгада** катап тургустунган оран-саваларда белеткел конторазын ажыдып алган, чазанылга болгаш дарганнаашкын кылыглары бүдүрер цех ажылдай берген, удавас колбаса цеги ажыттынар. Бузуп каапкан садыгның орнунда 150 олуттук кафе тудуп турар.

Чөөн-Хемчик кожуунда база эки ажылдап турар. Чадаанада катап тургустунган оран-савада черге чадар кылыглар бүдүрүп эгелээн, пластик соңгалар кылыр цехти ажыткан.

Чыраа-Бажының чурттакчылары бодунуң сумузунда ээ чок 6 объектини септеп алганнар. Оларның бир чамдызында хөмүр-даш шыгжаар склад, машина тургузар чылыг чер, эъттен чартык фабрикалар бүдүрер цех, пилорама ажыттынган. Көдээ ажыл-агый рыногун болгаш спорт комплекзин ажыдары көрдүнүп турар.

Өвүрдө 4 объект катап тургустунган. Оларны көдээ ажыл-агый рыногу, автомастерская, дүк хүлээп алыр чер болгаш пилорама кылдыр дерээн.

Тес-Хемниң «Тес-өг», Ул-дуг-Хемде «Арык» МУБ-туң тараа шаңы, **Эрзин кожуунда** Чаа-Суурнуң ФАП катап тургустунган объектилерде ажылдап эгелээн. Бүгү республикага хамаарыштыр алыр болза, хөй эвес сан дээрзинге чөпшээрер боор силер. Чоокку үеде **80** объектини катап тургузар, **92-ни** бузар.

”

«Бузары-тудары эвес-тир» деп улус чугаалажыр. Кагдынган совет тудугларны сайгарар ажылдарын муниципалитеттер боттарының күжү-биле күүседип шыдавайн барганын амыдырал көргүскен. Та тутканы ындыг кончук быжыг чүве, чүс-чүс чылдар турар кылдыр, азы муниципалдыг эрге-чагырганың күжүнүң чок болганы ол.

Хүндүлүг коллегалар, тус чер чагыргаларының баштыңнарына хамаарыштыр чугаалаарым ол. Чаагай сеткилдиг маргылдаалар черле эки болгай, ынчалза-даа дуржулга солчуру болгаш бот-боттарына дузалажыры база чугула. Ээ чок тудугларны катап тургузарының болгаш ажыглаарының талазы-биле тодаргай чижектерин киридим. Эрги тудугларны бузарының талазы-биле ажылдарны Кызыл, Сүт-Хөл болгаш Эрзин кожууннар эки чоруткан. Бо угланышкыннар талазы-биле Чеди-Хөл болгаш Тожу хожудап турар.

Ээ чок объектилерге кылданган ажылдарның түңнелдериниң көргүскенин езугаар алырга, ол ажылды ам-даа уламчылаары, харын-даа ооң хемчээлин улгаттырары чугула болуп турар. Сөөлү ээ чок тудугнуң салым-хуузу шийтпирлеттингиче ажылдаар херек. Ол шийтпирни боттарывыс хүлээп алган бис, ооң күүселдези — муниципалдыг удуртукчу бүрүзүнүң ат-алдарының херээ. Бүгү ажылдарны доозарына үш ай берип тур мен, ооң соонда түңнелдерин үндүрер бис. Бюджетте акша чок деп чылдаганнаар чоруктарны соксадыр херек. Инвесторларны, сонуургалдыг ээлери хаара тудунар,

муниципалдыг бюджеттиң акша-хөрөңгизин мөөңөнер.

Президентиниң дараазында сөстөрүн улуг күзелдиим-биле катаптаайн: **«...бир эвес шийтпир хүлээп алдынган болза, ону күүседир херек.** Ындыг чорукту харыс салганы мөөңөттинген байдалы деп санаар болгаш ону шуптузунга — эрге-чагыргага, ниитилеге, хамаатыларга үнер чылдың кыйгыры кылып алырын саналдап тур мен». Сөс бүрүзүн деткип, ол кыйгырыг дээш ийи холум-биле бадылап тур мен.

Республикага эргежөк чугула бо үе бистиң кижиги бүрүзүн-ге онзагай шыналда болур дээрзин сагындырып тур мен. **Тус чер бот-башкарылга органның удуртукчуларының ажылын эң тынамчалы-биле үнелээр бис деп чаңгыс эвес удаа чугаалап келген мен.** Бодунуң соңгукчуларының идея-гелин шынзыктырбаан кожуун

Тудуг ажылынга кылган чүүлдеривстиң дугайында каш сөстен чугаалай. 2013 чылда Божудулга төвүнүң немелде тудуу ажыгдалче кирген, республика найысылалында катап эмнээшкын болгаш чаштарның кадыкшылын эгидер төптүн инженер четкилериниң болгаш чаагайжыдылгазының ажылдары доозулган, Хову-Аксы суурда чаа котельная, Каа-Хем суурда футбол шөлү туттунган. Чер шимчээшкынине удур күш-телдирери-биле Кызылда үш дугаар школаны эде кылган, Кызыл партизаннар кудумчузунда чуртталга бажыңы септеттинген. Чер шимчээшкынине когараан хамаатыларны көжүрери-биле 130-130 квартиралыг дөрт бажыңның тудуу эгелээн. Магистральная кудумчузунда улуг хемчээлдиг чаартып кылышкын ажылдары чоруттунган, Енисейниң эрик кыдында кол-кол ажылдар белеткеттинген, Улусчу чогадылга бажыңының болгаш Хөгжүм-шии театрының септелгези эгелээн. Аукционнары эрттирген, керээ чарыкчыларын тодараткан болгаш дыка хөй тудуг объектилеринге ажылдың графигин бадылаан.

Эге базымнар кылдырган. **Ынчалза-даа юбилейниң объектилеринге ажылдарның хөй кезин 2014 чылдың тудуг сезонунга онаажыр.**

Каа-Хем суурга спорт-культура төвүнүң тудуун эгелээр, Магистральнаяның чаарттыг оруун уламчылап, орукту олче кири тудар. Аныктар өргээзиниң болгаш Президентиниң кадет корпусунуң тудуун кылыр херек. Енисей эрин, культураның болгаш дыштанылганың парыгын, ТГШИ-ниң, Национал музейниң, найысылалдың, Ак-Довурактың, кожууннар төптериниң кудумчуларында оруктары чаартып кылырын доозар.

2014 чылдың планнарында «Кызыл аэропорту» федералдыг казна бүдүрүлгезиниң самолеттар уждар-хондурар шөлүн улуг хемчээлдиг чаартып кылырын база эгелээр көрдүнген. Терапия корпусунуң тудуу. Бо ажылдарны чуртталга бажыңнарының, уруглар садтарының, коммунал инфраструктуразының объектилериниң тудуун соксатпайн, харын-даа ооң хемчээлин улгаттырып тургаш, кылыр ужурлуг бис. **Тудугжуларның мурнунда салдыг сорулгалар, шынап-ла, аажок улуг.** Чаңгыс-даа минута чидирген херээ чок, кышкы үени төлөвилел документацияларын чедир ажылдап кылырынга, керээлиг организацияларны тодарадырының талазы-биле конкурстарны эрттиреринге, тудуг материалдарын болгаш

дерилгелерни кири сөөртүрүнгө ажылгаар херек. 2014 чылда капитал тудугга 4 миллиард ажыл рубль көрдүнгөн.

Акшаландырышышкынның ындыг хемчээлин, ажилдың ындыг улуг даалгаларын республиканың тудуг комплекси амгы үеде региондан дашкаар керээ чарыкчыларын хаара тутпайн шиңгээдип ап шыдавас дээрзин миннир уjurлуг бис. Керээлиг организацияларны мөөнээриниң талазы-биле соңгаарлаттынмас хемчеглерни алырын үе негеп келген. Күрүне акцияларының контроль пакедин туткан улуг тудуг презин тудар арганы өөренип көөрү эргежок чугула деп санап тур мен.

Дээштиг эргелеп-башкарылга шиитпирлери, регионга кадр күчүзүн катап тургузарының талазы-биле Тудуг болгаш коммунал ажил-агыйны чаартырының яамызының чүткүлдүг ажылы негеттинип турар. Төлевилекчилерден, тудуг аудидинден эгелээш, тудуг-монтаж болгаш шеверлер ажилдарына чедир кадрлар көскүзү-биле чедишпейн турар.

Тудугжуларның профессионал белеткелинге бааза республикада бар, ол дээрке күрүне университетиниң инженер-техниктиг факультеди, тудуг техникуму-дур. Ол аргаларны билдиге ажылгаары — өөредилге черлериниң материалдыг баазанын экижидеринге, өөредилге практикаларын болгаш стажировкаларны организастаарына, профессионал стандарттарны ажилдап кылырынга ажил берикчилерин хаара тудары чугула. Бо айтырыг талазы-биле Өөредилге яамызы биле Тудуг яамызы ниити дылды тывар болгаш республиканың тудуг шөлдеринде негеттинип турар доозукчуларның белеткелиниң шынары болгаш ажилга тургузары дээш демниг ажилдаар уjurлуг. Биске амгы үениң аныяк төлевилекчилери, архитекторлары, дизайнерлери, инженерлери болгаш технологтары, тудугжулары болгаш шеверлекчилери херек. Россияның Чазаның Даргазының оралакчызы Ольга Юрьевна Голодец бистиң республикага чораш, бисте тудугнуң шынарының дугайында аажок чымчак байдалга чеме кылган. Ооң кол утказы: **ынчаар тудары — эргижирзэн арга-дыр.** Чаа технологияларже, экологтук болгаш энергия камнаар материалдарже шагдала шилчир турган дээни-дир.

Тудуг материалдарының үлетпүрүн — тууйбу болгаш цемент заводтарын, ыяш болбаазырадыр бүдүрүлгелерни, чыылда демир-бетон, элезин болгаш сай бүдүрер цехтерни катап тургузар талазы-биле ажил-херектерниң тодаргай планы биске херек.

Тудугда чыылган айтырыгларны Дээди Хуралдың болгаш Чазактың кады эрттирген чөвүлелдеринге чугаалажыр чүүл кылдыр кириерин саналдап тур мен.

«Орук картазын» — тудуг комплекзиниң кадр ханды-

рылгазын экижидериниң, тус черниң чиг эдиге үндезилээш, тудуг материалдарын бүдүрериниң талазы-биле чаа аргаларын республикага тургузарының талазы-биле ылавылап кылдырган планын ажилдап кылырын харысалгалыг яамылар болгаш ведомстволар, Дээди Хуралдың бо айтырыг талазы-биле комитеди шыңгы контрольга алыр. Хөй квартиралыг бажыңнарга (туттунганындан бээр 30 чылдан эвээш эвес үеде турар) капитал септелге кылырының талазы-биле үр хуусаалыг регион программанын ажилдап кылырын болгаш күүседирин организастаар.

Ноябрь 28—чаа сорулгалар, чаа аргалар

Тудуг ажилдарының 2008 чылдан бээр кудулатпайн келген темпирери эрткен үениң дургузунда чоргаарланыр чүүлүвүс турган. Ам ол кудулап эгелзэн, ооң уламындан чогумчалыг байдалывысты оксунарының кырында келген бис. Чылдагааннар—хөй. Үстүнде адаанывыс кадрларның чедишпес чоруу база бар. Чижилге чогул ажиллап, төлевилекчилерниң бисти «соруп» турары аажок улуг чарыгдалдар. Оон аңгыда кири сөөртүп турарывыс тудуг материалдарының өртзениң аары. Эң кол айтырыг — электриге болгаш чылыгга технологтук коштурулга кылырының чөпшээрелин алыр арганың чогу. Бо хүнге чедир чүгле республика найысылалында ындыг 16 коштунмаан объектилер бар. «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлевилелдин талазы-биле дыка хөй бүдүрүлгелерни ажилгалга кириери ол чылдагаандан саадап, садып алдырган дериг-херекселдер ажылгалтынмайн, ээ чок турда кылып алганывыс объектилер ажилгалга кириринмейн турар.

Республиканың энергетиказы бюджетте аар чүк болу берген. Дизельдерниң болгаш котельнаяларның техниктиг байдалы чаржынчыг апарган. Одаар чүүлдүн, ажилдап кылдырган энергияның чарыгдалының учеду чок ийикпе, азы шын эвес болуп турар, ол адырда бедик мергезжилдиг специалистер чедишпес апарган. Дериг-херекселдерниң техниктиг чаартылгазы, ажилгал кылыр ажилдакчыларның белеткели, курлавырларны ажилдап кылырының болгаш хереглелиниң учеду шагда-ла кылып чорудар турган ажилдар-дыр.

Ынчангаш эртип турар чылдың тодаракчы чүүлү болза, **федералдыг Чазактың ноябрь 28-те болган хуралы** деп санаар мен. Бистиң барымдааларывыс эвээш эвес болуп, регионда транспортта болгаш энергетикада өзүлдениң кол инфраструктурлуг кызыгаарлаашкынның чидиг болуп турарын төп удуртулгага бүзүредип шыдаан бис. Энергияның чедишпес чоруунуң болгаш транспорттук нарын айтырын хуралга бистиң бадыткап турбаанывыс эки болган. Ону чурттуң регион сайзыралының сайыды чугаалаан.

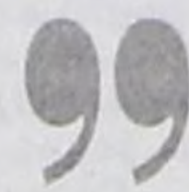
Ведомстволар аразының комиссиязын тургузарының болгаш дыка кыска хуусааның дургузунда Тываның сайзыралының инвестиция планын тургузарының дугайында Дмитрий Анатольевич Медведевтиң даалгазы транспорт инфраструктуразының болгаш энергетиканың айыыл чок чоруунуң, даг-тывыш үлетпүрүнүң, тудуг индустриязының, болбаазырадылга бүдүрүлгезиниң, көдээни сайзырадырының талазы-биле бистиң төлевилелдеривисти бурунгаарладырынга эки аргалар болуп турар.

Ол аргаларны чөп ажылгаар дизе, Москвага эпиг-демниг болгаш аажок шудургу ажилдаар херек. Эргежок чугула үндезин документилен белекээринге Экономика яамызының штаб болур ролу хөй дакпыр өзер. Республиканың эрге-ажыктарын федералдыг төпке камгалаарына шупту кижилерни, Дээди Хуралдың депутаттарын, Күрүне Думазында болгаш Федерация Чөвүлелинде бистиң төлээлеривисти

школааларның тудуунуң амгы темпирерин хандыраарының айтырыгларын ол дөмей-ле шиитпирлелес.

Республиканың иштики хереглелдериниң-даа, келир үедеги улуг-улуг инвестиция төлевилелдериниң-даа ылап санаан түңнери херек. Бо херекке бистиң инвесторларывыстан оларның санап турары энергетика хереглелдериниң талазы-биле бадыткалган тодаргай саннары херек. Боттук техника-экономикиг барымдаалар бар турда, чүгле ынчан бистиң найысылалывыстың чоогунга чылдыылга электри станциязының тудуунуң төлевилелин шимчедиринге, Шагаан-Арыгга болгаш Ак-Довуракка чаа котельнаялар тудуунга саң-хөө деткимчезин федералдыг төптен алырынга ынанып болур бис.

Бистиң дараазында өске төлевилелдеривистиң талазы-биле база ындыг барымдааларлыг болур уjurлуг бис: М-54-тү өскээр угландыраы, чурттар аразының Хандагайты-Боршоо эрттирилге пунктузун

Ведомстволар аразының комиссиязын тургузарының болгаш дыка кыска хуусааның дургузунда Тываның сайзыралының инвестиция планын тургузарының дугайында Дмитрий Анатольевич Медведевтиң даалгазы транспорт инфраструктуразының болгаш энергетиканың айыыл чок чоруунуң, даг-тывыш үлетпүрүнүң, тудуг индустриязының, болбаазырадылга бүдүрүлгезиниң, көдээни сайзырадырының талазы-биле бистиң төлевилелдеривисти бурунгаарладырынга эки аргалар болуп турар.

кириштирер херек. **Чазак Даргазының бирги оралакчызы Михаил Сергеевич Козловтун ону удуртуру болгаш Россия Федерациязының Чазаның Даргазының даалгазын күүседириниң талазы-биле ажилды шыңгы контрольдаары эргежок чугула.**

Ам биске эргежок чугула чүүл — **чайгылыш чок барымдаа** болур. Сөс кырында болгаш ыыт-шимзениг бадыткал эвес, ылаптап санап каан бадыткал херек. Бюджетти шыңгызы-биле кызыгаарлаан байдалдарда Москва регионнарның айтырыгларын бодунуу-биле көөр болдур ийин. Чижээ, Россияның Энергетика яамызы дыка хөй үениң дургузунда Тывада энергия чедер деп бадыткап келгеннер. Чүгле моон соңгааргы сайзыралдың эвес, энергетиканың айыыл чок чоруунуң дугайында бөдүүн чүүлду чугаалаары безин берге шыйгының кырында республика келген деп улуг күженишкын-биле бадыткаан бис. Электри дамчыдар Кызыл — Чадаана шугумун ажиткан соонда немей алырывыс амгы үеде чыылган энергияны дөңгүл дуглаар. Экономиктиг өзүлдениң; энергия чарыгдар келир үениң бүдүрүлгелериниң энергия хандырылгазының; бистиң байдалывыска тааржыр чуртталга бажыңнарының, уруглар садтарының,

хөй талалыг чурумга ажилдаар кылдыр чаартыры, Кызыл-Урумчи демир-орук адырын төлевилээри, цемент заводун тудары, тудуг материалдарының чыдар черлерин ажилдап кылыры, үр тудуп келген терапия корпусунуң тудуун доозары, филармонияның чаа оран-савазын тудары, девискээрлерге чурагайларның дең болурун хандыраы.

«Тывасвязьинформ» болгаш «Мегафон» компанияларының кады күженишкыннериниң, федералдыг албан черлериниң деткимчезиниң ачызында **харылзаа адырын чаартырынга** чамдык чедишкыннерни чедип алган бис. Ындыг турбуже, **чаа коммуникация технологияларын шиңгээдириниң** темпирериниң талазы-биле дыка хөй регионнардан хожудап турар бис. Харылзааны Тывага сайзырадырынга шаптыктап турар бир кол чүүл — ачы-дузаның өртзениң улуу.

Компенсация аргаларын федералдыг деңнелге ажылгаарының дугайында ведомстволар аразының комиссиязының дараазында саналын камгалаар уjurлуг бис: харылзааның оператору инфраструктураны тургузар, а күрүне чарыгдалдарының оода чартык кезин эгидер. Чарыгдалдарның чарты-даа болгай-ла, күрүне-ниң киржилгези инвесторга эки медээ болур.

Эргежок чугула бүгү саналгаларны болгаш барымдааларны адырлар аайы-биле яамылар эң кыска хуусаада белеткээр болгаш Тываның инвестиция планын белеткээриниң талазы-биле ведомстволар аразының федералдыг комиссиязынче кириер уjurлуг. А Дээди Хуралдың ону харыылаар комитеттери — идеккейлиг инвестиция сайзыралынга байдалдарны тургузарының талазы-биле хоойлу ажилдап кылыр хүлээлгезин күүседир.

Республиканың эрге-ажыктарын камгалаарына эрге-чагырга органнының ындыг барымдаалыг, ажил-херекти туружундан аңгыда, **хөй-ниитиниң калбак деткимчези** база чугула болуп турар. Тываның чурттакчы бүрүзү массалыг информация чепсектериниң, интернеттин, Хөй-ниити палатазының шөлүн, Ниити-россияның улусчу фронтунуң регион салбырының аргаларын ажылдап тургаш, бо чугула херекке бодунуң салышкынны кирип болур.

Эрге-чагырга-биле дээштиг харылзааның ажыктыг аргаларын хамаатыларга бөгүн саналдап шыдаар бис. Ол дээш краудсорсинг болгаш чоннуң бюджетиниң талазы-биле регионнуң электронну шөлдерин тургускан бис. Кыска хуусаа дургузунда ол технологиялар бистиң чүс хире чаңгыс чер-чурттугларывысты күрүне эргелеп-башкарылгазының чорудулгазынче хаара тудар, олардан дыка хөй солун саналдарны алыр аргалыг апаар бис. Оларның бир кези эрге-чагырганың тодаргай шиитпирлеринге кирер. Чижек кылдыр кириейн: уругларның идик-хевинге чырыткыланып чоруур кожааларны ажылгаарының дугайында саналды даалга кылдыр берген болгаш ону хоорайның школааларында ажылдап эгелзэн.

Бүгү деңнелдин эрге-чагыргаларының хамааты ниитилел черлери-биле кады ажилдажылгазынга чаа уткашынары кириери негеттинип келген. Хөй-ниити палатазын чоннуң эрге-ажыктарын илередиринге, эң чидиг, эң хөрек өйген айтырыгларны сайгарып чугаалажырынга кол шөл болур салдарын быжылгаар дээш республикага хөй чүүлдер кылдырган. Хамааты эгелзешкиннер чөвүлелиниң, уругнуң эргелериниң талазы-биле төлээ чериниң, хөй-ниити чөвүлелдериниң, адаалар чөвүлелдериниң болгаш коммерцияга хамаарышпас өске-даа организацияларның ролу бедип турар. Социал уjur-дузалыг хоойлу төлевилелдериниң баштайгы номчулгазынга, стратегтиг документиленниң, күрүне программаларының экспертиказынга, инвестиция байдалын экижидериниң талазы-биле стандарттары ажилдап кылырынга оларны хаара тудуп турар. Ындыг боттук эксперт дузазы эрге-чагырганы хоозун, бадыткал чок шүгүмчүлээриниң орнунга дыка-ла дээштиг болгаш ажыктыг арга болуп турар.

Хөй-ниити човүлелдерин тургузарының чурумун бадылап алган бис. Эрткен чылдан бээр күүсекчи эрге-чагырга-ның бүгү органнарының коллегияларының составына хөй-ниитиниң төлээлерин бадылаар эргелиг кылдыр кириген. Хоойлу саналдаар конститушчу эргени боттандыраарының аргазын бо чылдың мартта республика хоойлузу-биле сайзыраңгай-житкан, ам хамаатылар боттарының саналдарын интернет дамчыштыр кирип болур апарган.

Муниципалдыг удуртулга, чер-черлерде специалистер чурттакчы чон-биле ажыл-дың хевирлерин үндезини-биле өскертир уjurлуг. Чамдык удуртукчуларның езуургак, эртем-били чедишпес, чамдыкта улус дорамчылаар чоруунун уржуундан айтырыг шиитпирлээрде массалыг информация чепсектерин ажыглаар байдалдарга чон таваржып турар. Ынчан хамык чүве дойлуп эгелээр — журналистер чон дээш туржуп турар, а эрге-чагырга чүгүле бодунуң тамчыы дээш сагыш салыр. Ол-ла өг-бүлө болгаш уруглар херектериниң талазы-биле агентилеге шупту өскүстерни чуртталга бажыңы-биле хары угда дораан хандырыптары болдунмас, билдиришкин ээзи бодунуң айтырыын шиитпирледип алыр уjurлуг деп эпиг-эвилең, тодаргай тайылбыры берген болза, регион телевидениезинге көстүп келген ол шуугаазын турбас ийик.

Ол шуугаазынны кырындан улус аксы-биле кылган. А айтырыгның боду херек кырында улам ханы болгаш нарын болуп турар. Чуртталга бажыңын алырының оочурунда 6 муң ажыг өскүс уруглар бар. Ол сорулгаларның акшаландырышыкынын каш катап көвүдеткен бис, 2008 чылда 1 миллион турганындан бо чылын 316,6 миллион рубль чедирдивис. Тудугнуң темпизин дүргедип тур бис. Эрткен беш чылдың дургузунда 360 кижилер чуртталга бажыңы-биле хандырыткан болза, бо чылын ону 314 өскүс уруглар алыр, ол дээрже 2012 чылдаазына деңнээрже, үш катап хөй. Оочурда турар кижилер бүрүзү ооң ээлчезиниң кайы хире чыла бергенин кажан-даа көрүп болур ажык-чарлыг кылыры өске херек. Бир эвес ынчаар кылбайн турар болза, чылдагааны чүдөл?

Ону канчаар кылыры-интернетте сайтыга кириери, медээлер самбыразына азары болгаш өске-даа аргаларны ажыглаары силерниң херээрер, а ону кылыры албан. Өске-даа аарышкылыг айтырыгларга ол хамааржыр. Чижээ, хөй уругларлыг өг-бүлелерни чер уастогу-биле хандыраарына, чигелделиг ипотека чээлизиниң алыкчыларының даңзызына, школа назы четпээн уруглар албан черлеринге олуттарны бээринге, компаниялар эргелекчилериниң саң-хөө ажыл-чорудулгазына, ЧКА-ның ачы-дузазын төлээриниң чурумунга.

Кызыл хоорайның коммунал ажыл-агый талазы-биле Интернетке харылзажырының курлавырын тургузарына найысылалдың удуртулгазына саналдап тур мен. Бодунуң башкарыкчы компаниязының, ооң-биле харылзажырының, коммунал ачы-дузазының хевирлериниң болгаш өртектениниң дугайында херек медээлерни чурттакчы бүрүзү тып ап болур кылдыр. Электроннуг калькуляторга квартира өртөөн боду санап, септелге кылырына чагыгны кирип каар кылдыр.

Хүндүлүг депутаттар! 2014 чылдың сентябрьда юбилейлиг байырлалдарның кол хемчеглери найысылалга эртери чугаажок. Кызыл база ол-ла үеде бодунуң бир век юбилейин демдеглээр. Бо чылын Кызылга хөй кол болуушкуннар болган. Соңгулдалар эрти, Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының чаа составы ажылдап эгеледи. Найысылалдың мэрин томуйлаан.

Хоорайның эрге-чагыргазына чугаалаарым болза органиастыг үе доозулган. Соңгукчуларның бүзүрелин бадыткаар, хоорайның амыдыралының хөй, берге айтырыгларының талазы-биле хөй-ниитиниң айтырыгларына харылаар үе келген. Чурттакчы чон-биле чаа харылзааларны тургузарының ооң мурнунда чугаалап турганым аргалар бисте элээн хөй. Ынчангаш бистен негелделер база көңүс өске. Амыдыралының деңнелинге, хоорайның чаагайжыдылганына болгаш ниити байдалына хоорайларның чурттакчылары бедик негелделерни тургузуп турар апарган. Хоорайның чурттакчылары — чурттакчы чоннуң элээн идепкейжи кезии. Чаа билиглерни, чаа технологияларны олар дүрген билип ап, эң дээрлерин амыдыралга боттандыраары бистен манап турарлар. **Ажык чоруктуң болгаш технологияларны шигээдип алырының өй-чижээни көргүзөр уjurлуг силер.** Хоорайда, республикада байдалга бодунуң салдарын идепкейжи кижилер бүрүзү херек кырында чедирип болур деп чүвени кызылчылар билирин ол өй-чижектер хевирлээр кончуг чугула.

Чараш аазаашкыннар-биле бөгүн кымны-даа көгүдери болдунмас. **Кызыл хоорайның ажыл-агыйының шыңгыы айтырыгларын шиитпирлээр херек.** А олар эвээш эвес, чижээ, чуртталга-коммунал комплекзинде. Чер участоктарын бээр болгаш садарын чурумчудар, хоорай өнчүзүн аайлаар, хоорайның бюджетиниң орулгалыг кезээн хевирлээринче кичээнгеи угландыраар херек. Амгы Кызылдың хевирин колдуунда административтиг бажыңнар, офистер, садыг төптери, ажыглал чок үлөтпүр зоналары тургузуп турар. Ындыг объектилер кончуг херек болбайн канчаар. Ол дээрже ажыл черлери, бюджетче үндүрүлгелерниң киреридир. Ынчалза-даа кижиниң

хүн бүрүде эки чурттаарына ол эвээш. Чаагайжиткан хем эрии болгаш сесерликтер, бичии уруглар шөлдери, спортка хандыкшырының болгаш өг-бүлөзи-биле дыштанырының черлери херек. Бистиң **«Спортту — бажыңнар чанынче»** төлөвилеливис кайы хире деткимчени алганын көрүңер даан. Иван Ярыгин аттыг спорт комплекзиниң девискээринде скейт-шөлдү кылган, хөй квартиралыг бажыңнарның чанында спорттуң 27 тускай шөлдерин тургускан. Ол ам-даа эвээш-тир. Оларны үрөвезин болгаш дээшти-биле ажыглаарын чедип алыр херек. Аныктар болгаш элээдилер дыштаныр черлерни таарымчалыг кылдыр кылып алыр.

Назы-хары улуг кижилерге таарымчалыг болуру база чугула. Кандыг-даа назылыг чурттакчы бүрүзүнге, ол ышкаш шимчээр арга-шинээ кызы кижилерге хоорай эпиг болур уjurлуг. Бичии-даа багай чүве турбас. Бажыңнар чадаларының арыг-силини, кудумчуларны чырытканы, девискээрлерни аштап-арыглааны болгаш чаа-

га кылган» деп продукцияның бүдүрүкчүлериниң. Хоорайның төп кудумчуларында автобус доктар черлерни чаагайжыды туткан. Оларның амгы үениң дизайны чараш болгаш ажыгла-лы эпиг. Ынчалза-даа хоорайның эрге-чагыргалары оларның чоок-кавы девискээринде арыг-силиг болгаш корум-чурумну багай хайгаарап турарлар.

Шуут-ла «Диштерге кыстынып каан» темага база катап эглип кээр апардым. **Садыглап турар черлериниң девискээриниң чоогун долгандыр арыг-силиг болгаш чаагайжыдылга дээш сайгарлыкчыларның харысалгазы.** Боттарының ажыл-херээн олар кандыг-ла-бир бүрүлбаазын байдалда эвес, а хоорайның боттук девискээринде боттандырып турарлар. Хоорайның эрге-чагыргазы бодунуң эргелери-биле ол бүгүн өйлээр уjurлуг. Ол дээрже тудуг тударына, бажың-балгат хөзөилеп алырына чөпшээрел, ажыл-агыйның кандыг-бир хевирин чорударына патентини бээр, черни ажыглаарының аргаларын боттандыраары. Чер участоктарын

«Хоорайның эрге-чагыргазына чугаалаарым болза органиастыг үе доозулган. Соңгукчуларның бүзүрелин бадыткаар, хоорайның амыдыралының хөй, берге айтырыгларының талазы-биле хөй-ниитиниң айтырыгларына харылаар үе келген.

Кандыг-даа назылыг чурттакчы бүрүзүнге, ол ышкаш шимчээр арга-шинээ кызы кижилерге хоорай эпиг болур уjurлуг.

гайжитканы — шупту чугула. Шак мындыг бичии чүүлдер идегелдин, чуртталганың таарымчалыг болгаш бодунга бүзүрелдин байдалын тургузуп турар. Оларның хүн бүрүде барып турары кудумчуларның, парктарның болгаш өске-даа черлерниң байдалындан чуртталганың шынары бөгүн мында экижип турарын билер уjurлуг. Хоорай өскерлип, чурттаарына улам-на таарымчалыг апар чыдарын, тус черниң эрге-чагыргазы кандыг-ла-бир бүрүлбаазын планнарны эвес, а кижилер бүрүзүнүң дугайында сагыш човаашкынны болгаш ооң хергелелдерин удуртулга болдурганын көөр уjurлуг. **Бистиң найысылалывыстың юбилейинге белеткелдер — бо угланышкынга бурунгаарлаарының эки болгаш ажыктыг аргазы-дыр.**

Бо чылын-на хоорайда белеткелдер ажылдары эгелээн. Хоорайже кирериниң соңгу болгаш мурнуу талаларында тураскаалдарның дөзөвилелдерин бадылаан. Хоорайның 16 кудумчуларының орук шывыын септээн. 37 киоскилерни турган черинден чайлаткан, 30-ни чайладыр деп турар. Хоорайның аңгы-аңгы районнарында амгы үениң 18 садыг павильоннарын тургускан. Көдээ ажыл-агыйның «Азия» рыногунуң девискээринде 44 павильоннары ажиткан, оларның дөртү — «Тыва-

тускайлап бээриниң болгаш садарының чурумун хоорайның эрге-чагыргазы тургузарының эргежок чугулазын сагындырган болгай мен. Хоорайның девискээринге кайы хамаанчок тудуг чорударын шагда-ла соксадыр уjurлуг.

Тудуг тударына участоктары тускайлап бээриниң чурумун өйлээринге өскерилгелерни федералдыг хоойлужудулгаже кыска үеде кириер даалганы чурттуң Президентизи берген болгай. Тус черниң бот-башкарылга органнарына «хостуг участоктарга тудуг тударына чөпшээрелди көскү болгаш тодаргай чурум-биле садыглаашкынга кириер» даалганы берген. Бүгү республикада, эң ылаңгыя найысылалда, чер өнчүзүнге хамаарыштыр көскү болгаш тодаргай чорук ам дээрэзинде орта көзүл-бес-тир. Ээлериңе тускайлап берген азы оларның садып алганы чер участоктарын ажыглаарының сорулгазына дүүштүр ажыглаарын олардан чедип алырының аргалары эвээш-тир. Ынчангаш ажыглал чок чыдар чер участоктары, канчаар ажыглаарын билдинмес, чедир тутунмаан чемдик бажың-балгат тыптып кээп турар.

Хоорайның девискээринде ээлери чок 20 ажыг объектилерни илереткен. Оларның чаңгызына-даа хамаарыштыр төнчү шиитпирни хүлээп ал-

баан. Бирээзинге ам дээрэзинде дегбес дээн, ийизин бузар, арткан чээрбизин улаштыр тударын планнаан. Ол ажылды дыка оожум чорудуп турар бис, оларны ончалаарына өй болдувус. Ооң мурнунда аңаа безин холдарывыс четпейн турган. Ол ажылды доозарынче юбилей бисти албадай берген. **Бо угланышкынга, ниитизи-биле юбилейге белеткелге улам шалыпкын болурун хоорайның эрге-чагыргазына шыңгыы сүмелээр-дир мен.**

Найысылалдың кудумчуларына хоорайның иштики херектер килдизиниң ажылдакчыларының дээштиг ажылындан база ажыл-херектин чедишкенин болуру хамааржыр. Юбилей мурнуу чарында белеткелдер, юбилейниң байырлалының хүннеринде корум-чурум болгаш айыыл чок чоруктуң камгалалы — бирги чергениң айтыры. Полицияның шупту ажылдакчылары — ИХЯ-ның сайыдындан патруль шагдаа чедир албан-хүлээлгезин онза байдалдарга күүседиринге амгы үеде эгелеп белеткенир уjurлуг. Кызылдың кудумчуларына кежээ бистиң аалчыларывыска амыр-шөлээн эвес болур болза, оларга сонуурганчыг кандыг-даа байырлал программаны көргүзөр болзувусса, ниитизи-биле хамык чүүл багай болганы ол.

Ону болдурбас уjurлуг бис. «Үүрмек» чүүл бүрүзү — полицейжилерниң даштыкы хевирин, хоорайның чурттакчыларының ээлдек-эвилеңи, хоорайның кудумчуларының аштакчыларының болгаш волонтерларның форма идик-хевирин, кудумчуларның болгаш шөлдерниң арыг-силини болгаш ында корум-чурум кончуг чугула. Бистиң кол «эртинелеривис» — чаартып каан Азияның төвү скульптура комплекзи биле Улуг-Хемниң эрии, музейниң чанында архитектура ансамбли, хөгжүм-шии театры биле ооң мурнунда шөлде онзагай фонтан, бистиң найысылалывыстың — юбилейжи Кызылдың катап-таттынмас омур-хевирин тургузуп турар шупту-ла чүүлдер аажок арыг-силиг көстүр уjurлуг.

Час дүжөргө-ле, бистиң чурттакчылыг черлеривистин шуптузунуң чаагайжыдылганынче кичээнгеи угландыраар уjurлуг бис. Онза кичээнгеи найысылалче салыр. Бажыңнарның даштыкы хевирин чаартыр, кудумчуларны болгаш чадаг кижилер кылаштажыр оруктарны экижидер, парктарга болгаш сесерликтерге чаа ыяштарны олуртур. Юбилейжи кызыл чечектер болгаш ногаан үнүштер-биле шыптыглан, рекламаның, кудумчу сайгылгааннарының болгаш фонарларның чырынга чайынналыр уjurлуг. Кызылдың төөгүзүн кудумчуларга болгаш шөлдерге көргүзүрениң дизайнер аргаларын бодап тывар херек. Юбилейлиг чылда найысылалга болгаш кожууннар төптеринге салгалдар аллеяларының таваан салырын саналдап тур

Сорулгазы: Белоцарск Красный — Кызылдың түзүмү тургузуп турганнар бистиң ат-алдарлыг чаң-чер-чурттугларывыстың кижилериниң адын адап, республикага сактыры. Билиениң үе-чегези кижилерни дилеп тып, оларны кылап демдеглээр. Хооннарга кичээнгей, кичээн-гай база катап кичээнгей. Бистиң кол стратегия курлавы-ыс — амыдыралга идепкей-анаа олурбас, чогаадыкчы кижилер «100 чылче базым-р»: «Тыва — арыг-сигилниң алгаш корум-чурумнуң девис-эри», «Тыва XX вектиң эгези: керлиинкинерниң хады» девилелди боттандыраарына шупту аргаларны биске берип бар.

КИЖИ

КАПИТАЛЫНЧЕ ИНВЕСТИЦИЯЛАР

Хүндүлүг коллегалар, бис-социал айтырыгыларывыс-шилчийн. Маңаа Президентиң Айыткалыңче катап анып кээрин чөпшээрер. Чуртта чоннуң саны чуртта өлгү чылдарда көвүдээрин адимир Владимирович демдеглээр. Бистиң Тыва ышкаш биографтыг донорларның азында база ол эки чүүл хан-артынып турар дээрзин эки тир бис. Күрүнениң кижилериниң көвүдедири — хемчеглер болгаш чугула миссия. Ынчанга-даа бедик демографтыг тургузгунуң көзүлбес та-баа база бар болгай. Бистиң республикавыстың чурттагы чонунуң үштүң бир кезин билир уруглар болгаш аныктар. Ындаар күш-шыдалдыг чурт-чыларга болгаш бюджетке улуг чүк, социал адырже ээн хөй инвестицияларны кирерин ол негеп турар.

Шаг-шаандан-на тыва өг-бү-лө хөй ажы-төлдүг өг-бүлө. Чалза-даа ажы-төлдү төрүп-чүрү — үлениң чүгле чар-чы. Оларже сагышты салыры-лаш өг-бүлөгө азырап, оран-а-биле хандыраары оон-даа ула. Кадык-шыырак кылдыр үрери. Эки шынарлыг эртем-ини бээр.

Чурттуң удуртулгазы кадык камгалалының мурнунга кончуг-агы сорулгаларны тургус-ту. Шупту уругларның дис-серизациязын 2015 чылдан боттандыраары. Кижилерниң шыырының деңгели болгаш кирлери, чурттагы чоннуң шы-хар, эр-херээжен состав болгаш чурттап турарының шыы, агаар-бойдус болгаш графтыг байдалы, медицина-низацияларына транспорт-те чедип болуру дээрн ыш-а девискээрлерниң ылгавыр-адалдарын өөренип көрүп-гаш, кадык камгалалын ор-гизастаарының девискээр мо-нин ажилдап кылыр.

Чурттагы чон кожууннарда-а эвес, чурттагылыг чер-ге чедери берге, төрүттүне-ниң деңгели бедик болгаш-ни уруглар хораар талазы-те динамика багай бистиң-публикавыска ол кончуг чу-

гула. Девискээр модели биске-нарын черлерни тодарадыр, саң-хөөнүң акша-хөреңгизин, кадрлар курлавырын чедингир-ажыглаар, элээн хөй детким-чени федералдыг төптен алыр-арганы бээр. Бо программныг-документиге саналдар эң-не-чоокку үеде кирген турар ужу-руг. Кадык камгалал яамызы-медицина-биология айтырыг-ларының институту-биле кады эң-не кыска үе дургу-зунда оларның белеткелин доозар ужуруг.

Кадык камгалал яамызы, найысылалдың кадык камга-лал департаментизи Кызылда-поликлиникалар-биле кончуг-шыңгы ажилдаар ужуруг, эң ылаңгыя бичии уруглар-поликлиникаларында, регистрату-раларда болгаш участок албан-нарында байдал-биле. Бичии-уруглар поликлиниказының ка-питал септелгезин, аргалыг-ла-болза, дүрген доозары эргежок-чугула. Медицинаың мурнак-чы албан черлериниң ажилды-органастаарының, медици-

Республиканың социал хан-дырылга албан черлериниң мурнунда турар сорулгаларны онзалап демдеглээр бодай-дыр мен. Мээң көрүжүм-биле, мо-дернизация болушкуннарын бо адыр элээн бергедеп хүлээп-ап турар. Республикада социал-дузаның 21 төптери, 8 бажың-интернаттар, тус черниң адми-нистрация бүрүзүндө социал-департаментилер болгаш эрге-лелдер ажилдап турар. Эрткен-чылын өг-бүлө болгаш уруг-лар херектериниң талазы-биле агентилел ажилдап эгелээр. Ол-дээрже бистиң принципалдыг-шиитпиривис — социал камга-лалдыг эвес өг-бүлөлөргө бол-гаш уругларга күрүне деткимче-зин күштелдирери. Оон чогуур-түңнел чогуң миннир ужуруг-бис. Амга чедир чүге ындыын-тайылбырлаарына хөй-ле чыл-дагааннарны чугаалап болур-болбайн канчаар. Ынчангаш-айтырыглар артпышаан: бичии-уругларның кем-херек үүлге-диглери, ол ышкаш бичии уруг-ларга хамаарыштыр кем-херек

“Эмчилерниң бедик мергежилдиинден эмнелгелерниң палаталарында таарымчалыг байдалга чедир кадык камгалалының шынарын бедидери Кадык камгалал яамызының ажылының кол угланышыкы болур ужуруг.”

на ачы-дузанын чедирериниң бодамчалыг болгаш тодаргай-алгоритмдерин ажыглаарының арга-дуржулгазын дидими-биле-шиңгээди алыр херек. Эмчи-лерниң шимченгир десантыла-ры дээрн ышкаш ыракта чер-лерниң чурттагычларына дуза-чедирериниң чаа хевирлерин-дилээр. Аарыгны өй-шаанда-болгаш чиге тодарадырына ол кончуг чугула. Туберкулезту-канчаар чавырылдырып ап шы-даанын Тываның кадык камга-лалының хоочуннары чугаалап-турдулар. Малчын аалдар дээр-чурттагылыг чер бүрүзүнге-рентген шинчилелдерин кал-баа-биле чоруткан соонда, ону-чедип алыр аргалыг болганнар. Ынчалдыр аарыгны өй-шаанда-тодарадыры чедип алдынган.

Эмчилерниң бедик мерге-жилдиинден эмнелгелерниң палаталарында таарымчалыг-байдалга чедир кадык камга-лалының шынарын бедидери-Кадык камгалал яамызының-ажылының кол угланышыкы-болур ужуруг. Ол ышкаш чу-гула чүве — организас-методи-тиг ажил, кадык камгалалының-бедик мергежилдиг организа-торларын болгаш менеджерле-рин белеткээр.

2013 чылда республиканың-кадык камгалалын сайзырады-рыңче 4,4 миллиард рубль-ди кириген, ол дээрже, эрткен-чылга деңгээрге, 20 хуу хөй. Күрүнениң кириген бо акша-хөреңгизи шынарлыг, чедингир-медицина ачы-дузасы, чуртта-гы чоннуң аңаа таарзынганы-ның болгаш аарырының база-өлгениниң эвээжээр хевиринге-херек кырында дузалыг болур-ужуруг. Дээржиг ажилдаары-ның бо көргүзүглери тускай-контрольга турар.

үүлгедиглери эвээжевейн, ха-рын-даа көвүдээр. Социал-камгалалдыг эвес өг-бүлөлөр-боттарының бергелери-биле-хевээр. Шийтпирлиг хемчеглери-алыры кончуг чугула деп санап-турар мен.

Бирээде. Күш-ажыл бол-гаш социал политика яамызы-шупту социал албан черлери-ниң кадрларының аттестация-зын чорудары эргежок чугула. Бирги ээлчегде, удуртукчулар-боттары профессионал болгаш-эртем-билиниң деңгели-биле-боттарының албан-дужаалы-га дүгжүр ужуруг. Удуртукчу-бүрүзү бодунуң албан черин-хөгжүдөр программалыг болур-ужуруг.

Ийде. Республиканың соци-ал албан черлериниң ажил-дакчыларын ажылының шына-рына тодаргай негелделерлиг-дээржиг контракттарының-шилчидер. Бирги чадазы — дээржиг контрактны удур-тукчулар-биле чарары чугула, ийги чадазы — социал албан-черлериниң шупту ажилдак-чылары-биле. Чурттуң Прези-дентизиниң май чарлыктарын-боттандыраары социал албан-черлериниң ажилдакчылары-ның ажылының шынарын үне-лээр хамаарышпас систе-маларын шийгээди алырын, хөй-ниити организацияларының-үнелелин кириштирерин негеп-турар. Ол ажилды албан күүсе-дир ужуруг бис.

Үште. Социал төптер бюд-жет акша-хөреңгизиниң идеп-кей чок хереглекчилери болбас-ужуруг. Оларның ажил-чору-дулгазында кол чүүл профес-сионал мергежилди, ажыкты, янзы-бүрү ажилдарны кылып-шыдаары болур ужуруг. Хе-рек кырында көстүп турары-биле алырга, бөдүүнү-биле

чугаалаарга, берге байдалга-таварышкан кижилерниң хонар-дүжериң органастаары-биле-өйлөшкен. Хоочуннары-компьютер билиглери-биле-таныштыраарында эгелээр ин-валидтерниң дыштанылгазын-органастаарына чедир янзы-бүрү аңгы-аңгы программалар-социал адырда делгереңгей-апарганда, ынчаар ажилдап-болбас.

Социал программаларга чү-гле Россияның Пенсия фондузу-1 миллиард рубль хире акшаны-үндүрүп турар. Эң дээр социал-төлөвилел дээр национал кон-курсту чылдың-на эрттирип-турар. Янзы-бүрү программалар-га девискээрлерниң идепкейлиг-киржилгезиниң хөй чижектерин-адап болур. Чижээлээр, Ната-лья Водянованың Россияның 79-хоорайларында ажилдап-турар ат-сурагы ачы-дуза фон-дузу. Россияның Бүгү-россия-национал ачы-дуза фондузу бо-чылын боттарының конкурста-рына 700 чагыгларны хүлээп-алган. Республика бюджетин-ден өй-чижек-биле шыңгы-акшаландыраарыңче шилчип-турда, социал албан черле-риниң ажил-чорудулгазының-немелде акшаландырышыкын-дөстөрүнүң үндезини чогу-на төлөвилел аргасы-биле-болур ужуруг. Социал адырны-удуртукчуларының ажил-чору-дулгазын үнелээриниң негелде-леринче төлөвилелдерни херек-кырында боттандырганының-пунктузу база кирер ужуруг.

Биске ыядыңчыг-даа болза, найысылалывыстың айтырыг-ларыңче эглип кээр, ээлери чок-объектилер дугайында эвес, «ээлери чок» кижилер дуга-йында база чугаалажыр апаар-дыр бис. Бомжтар деп ыядып-адаарывыс кижилер, хайгаарал-чок болгаш азырал чок уруг-дарыг дугайында чугаалажылы-нар. Олар бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыс-тыр. Оларның-кижи бүрүзүң салым-чолу-хоорайның социал албан чер-лериниң кичээнгейинге турар-ужуруг. Ындыг кижилер бүрүзү-ге хамаарыштыр шийтпир хүлээп-алдынган болур ужуруг: кым-ны хоргадап черинче, кымны-төрээр суурунче чорудар, кым-ның төрөлдөрүн тывар болгаш-оларның-биле ажилды чорудар. Бомжтарның, хайгаарал чок-чылдагаан-биле хоорайның-кудумчуларыңче үндүр окта-дыпкан өске-даа кижилер-ниң социал реабилитациязы — чүгле республика болгаш-хоорай эрге-чагыргаларының-сорулгазы эвес-тир. Аңаа во-лонтерларның калбак шимчээр-кинин, бистиң шупту хөй-ниити-организацияларывысты хаара-тудар херек. Бо ажил юбилей-үезинде херек кырында амыды-ралдың «чайыры» болбайн, ол-социал айтырыгны шийтпирлээр-ниң системалыг эгези болур-ужуруг.

Дээрди Хуралдың бо айты-рыг талазы-биле комитеди, ук айтырыгны харылап-турар Чазак Даргазының ора-лакчызы социал деткимче-албан черлериниң ажил-чо-

рудулгазын реформалаары-ның тодаргай планын ажил-дап кылырын болгаш ону-боттандыраарың контрольга-алыр херек.

2014 чылды Орус дыл чылы-кылдыр чарлаан бис. Ол дээр-ге республиканың Өөредилге-яамызының кол сорулгазы-дыр. Орус дыл талазы-биле-инспекторнуң албан-дужаалын-чуртта бис бир дугаар кириген-бис. Бо чаа чүүл улуг болгаш-эки деткиишкени алган, бис-тиң республикавыска улуг ки-чээнгейни хаара туткан. Бистиң-арга-дуржулгавысты сайгарар, шинчилеп көөр дээрзи билдин-гир. Ынчангаш орус дылды сай-зырадыр республиканың күрү-не программаны боттандырып-тура, хемчеглер эрттирер, мето-диктиг сүмелер ажилдап кылы-ры-биле кызыгаарлаттынмайн, орус дылды өөренириниң шы-нарын бедидер тодаргай арга-ларын илередири чугула. Тускай-сорулга-биле республикадан-дашкаар өөредип чоруткан-орус дылдыг студентилерни-республикаже чанып кээрин-ге салдарлыг хемчеглер дээр-ышкаш. Тускай сорулга-биле-өөредип чоруткан черинче че-дип келгеш, аңаа 3-5 ажил чы-лының дургузунда дуглаптар-бир янзы өөредилге чээлизин-оларга бээриниң хоойлу-дүрүм-үндезинерин ажилдап кылыр. Тускай сорулга-биле өөредип-чоруткан студентилер-биле ажилдаар килдисти азы депар-таментини Өөредилге яамызы-га тургузары чугула деп санап-тур мен. Тускай сорулга-биле-өөредип чоруткан студентилер-чедип алган эртемниң аайы-биле оларның билии эң херек-черлерге ажилдаар хүлээлге-лиг турган совет эки дуржулга-ны ажыглаар херек.

Профессионал кадрларны-хереглеп турар бүдүрүлгелер-ниң, тус чер органнының-удуртукчулары оларның социал-хандырылгазының дугайында-база бодаар херек. Орус дыл-дыг специалистерниң комп-лекстиг «десантыларын» хаара-тудар болгаш бажыг-лаар талазы-биле муниципалитеттер аразына конкурсту-чарлаарын саналдап тур мен. Чүгле ындыг активчи арга-биле-профессионал кадрлар-биле-хандырылганы өйлөп шыдаар-бис. Депутаттарның активчи-деткимчезинге идегеп тур мен.

Хүндүлүг парламентчи-лер! Президент өөреникчилер-ниң школаларга сыныпастаа-нының деңгелин, оларның хөй-кезии ийи ээлчеглиг ажилдап-турарын демдеглевишаан, үне-лөп көөрүн чугаалаан болгай. Айтырыг бисте оон-даа чидиг — найысылалдың школалары-үш ээлчегте ажилдаар ужурга-таварышкан. Өөредилге яамы-зының сорулгазы — чиге сай-гарылгалыг илеткелди белет-кээр. Бичии уруглар садтарын-тударының талазы-биле хүлээп-алдынган программаны чугула-болдуруп, шаа барып уруглар-садтарын эге школалар кылдыр-ажыглаар азы школа биле са-дик чаңгыс черге турар кылдыр-комплекттиг тудуг чорударын

(Төнчүзү. Эгези 1-ги — 5-ки арыннарда).

өөренип көөр херек. Холдарыыста бадыткал, силерниң дузанаар-биле федералдыг төптен чогуур деткимчени алып.

Бөгүн бо залда келген хүндүлүг педагогтар, школаларның директорлары! Юбилейлиг чылда «Өг-бүлө бүрүзүнде — бирден эвээш эвес дээди эртемниг уруг» төлевилелди боттандыраар талазы-биле инициатива старттаар ужурлуг. Тываның социал төлевилелдериниң аразындан бо төлевилел чоокку чылдарда кол төлевилелдерниң бирээзи болур ужурлуг. Бо ажил-херекке өөредилге, социал политика яамылары, Өг-бүлө херектериниң талазы-биле агентилел, муниципалдыг өөредилге черлери киржир ужурлуг. **Ынчалза-даа кол роль школаларның директорларына хамааржыр.**

Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерни учетка алыры, бо өг-бүлелерниң салым-чаянныг болгаш шудургу уругларының педагогиктиг үделгези болгаш деткимчези, дээди өөредилге черлеринче киреринче оларны белеткээри болгаш оон улаштыр дагдынып алыры. Бо айтырыгларны шуптузун өөредилге албан черлери боттандырып шыдаар. Ол сорулга чүгле өөредилге-биле кызыгаарлаттынмас, ол дээрге өг-бүлелерниң келир үеде социал чаагай чоруу, республиканың экономиказын профессионал кадрлар-биле хандыраары, республиканың чурттакчыларының культурлуг деңгелин бедидери-дир. **Ону харыылап турар оралакчы Анатолий Партизанович Дамба-Хууракка албан черлериниң аразында кады ажилдажылганы чорударын болгаш бо төлевилелди боттандыраарының долу программанын тургузарын дагзыр-дыр мен.**

Ниити өөредилге албан черлериниң удуртукчуларынга база бир санал. Бистиң эгелээшкенивисти деткирин дилээр-дир мен — **школаларның директорларының оралакчыларының бирээзи эр башкылар аразындан томуйладыр ужурлуг**, ооң ажил-чорудулгазынче патриотчу кижизидилге, Ада-чурттуң келир үеде камгалакчыларын белеткээри кирер.

Эр башкыларның бирээзиниң, ол Тывадан эвес-даа болза, сестерин чугаалаар-дыр мен: «Эр кижик чок школа долу эвес өг-бүлө ышкаш. Ол бай-шыдалдыг, таарымчалыг, чылыг бооп болур, ынчалза-даа идегел, күш, быжыг, шыңгы чүүл чедишпес дээрзи билдингир боор. Эр кижик чокта эр кижини кижизидери — берге херек. Езулуг эр кижиниң оолдарга үлегер-чижээ чүнүң-биле-даа солуттунмас».

Республиканың Хөй-ниити палатазының хүрээлелинге иденкейлиг ажилдап эгелээн Адалар чөвүлелиниң өзүп кел

чоруур ужур-дузанын улуг таарынышкын-биле демдеглээр-дир мен. Бо хөй-ниити шимчээшкын кыйгырыгларның ниити агымынга дүлдүне бербейн, тодаргай төлевилелдерни болгаш сорулгаларны бодунга ажилдап кылып алып боор деп санаар-дыр мен.

Ниити өөредилгениң школа бүрүзүнде Адалар чөвүлелин тургузарын контролга алырын болгаш патриотчу кижизидилгеге база чуртталганың кадык-чаагай хевирин быжыглаарынга бүгүлө деткимчени көргүзерин **Хөй-ниити палатазынга саналдаар-дыр мен.**

Кончуг чугула база бир өөредилге төлевилели. Россияның Чазаның ноябрь 28-те хуралынга белеткел үезинде, мээң көрүжүм-биле алырга, «Евразияның уруглары» деп уругларның интернационалчы

кылдыр чарлаан. Ооң шупту аргаларын, Россияның ниити культуразының девискээринче Тываның чурттакчыларын кириер дээш ажыглаар херек. Бистиң чаарттыгнал залдары-выстың күчү-күжүн долузу-биле кириштирип, республиканың культурлуг амыдыралы улам байлакшылдыг болгаш ханы утка-шынарлыг болзун дээш эң бедик деңгелдиң күүседикчилерин чалаар, гастрольдаарының графингиче республиканың кожууннарын кириер.

Маңаа элээн тодаргай доктаар-дыр мен. Россияның Чазаның Даргазының оралакчысы Ольга Голодецтиң чоокта чаа эрттирген хуралынга янзы-бүрү федералдыг программаларга субъектилерниң киржип болурун дугайында федералдыг яамылар тодаргай чугаалап турдулар.

Девискээрлерниң музейле-

Юбилейлиг чылда «Өг-бүлө бүрүзүнде — бирден эвээш эвес дээди эртемниг уруг» төлевилелди боттандыраар талазы-биле инициатива старттаар ужурлуг. Тываның социал төлевилелдериниң аразындан бо төлевилел чоокку чылдарда кол төлевилелдерниң бирээзи болур ужурлуг. Бо ажил-херекке өөредилге, Социал политика яамылары, Өг-бүлө херектериниң талазы-биле агентилел, муниципалдыг өөредилге черлери киржир ужурлуг. Ынчалза-даа кол роль школаларның директорларына хамааржыр.

лагерин тургузар талазы-биле эгелээшкын кончуг перспективтиг. Тывада чаңгыс нация чурттап турар деп таңмаланган билишкынге чөрүштүр бисте 100 ажыг националдар чурттап турар. Азияның чиге төвүнде бистиң онзагай географтыг байдалымыс Тываны кижилерниң аразында аралажырының чери, Барыын болгаш Чөөн чүктөрнүң аразында көвүрүг болдуруп турар-дыр. Тываның девискээринге «Хааннар шынаазы» деп улустар аразының археология лагерин организастаан Орус географтыг ниитилелдиң эң улуг төлевилелиниң ачызында националдар аразында харылзаа, төөгүнү болгаш культураны кады шинчилээри аныктарга чүү хире херегинге бүзүредивис.

Төлевилел Россияның девискээрлери болгаш кызыгаарлашкын чурттар-биле бистиң харылзааларымысты улам калбартып, националдар аразында хамаарылгаларны болгаш бот-боттарын билчирин ам-даа быжыглаарынга дуза болур. Бо эгелээшкынни улам бурунгаарладып, федералдыг албан черлеринге камгалаары кончуг чугула. **Ындыг лагерьни тургузарының кончуг чугулазын бадыткаар төлевилел документацияны белеткээр болгаш материалдарны федералдыг яамыга кириер ажилды саадатпайн дораан эгелээри чугула.**

2014 чылды Культура чылы

ринге эрмитажтың салбырларын, аңаа ажилдаар ажилдакчыларның штадын тускайлап берип тургузары дээн ышкаш солун төлевилелдерни чүгле Культура яамызы боттандырып турар. Сибирь девискээринде эң эки дээн музейлерниң бирээзи бисте туттунган. Бис аңаа оожургап, доктааваан бис. Школачы туризмниң тускай программасы тургустунган. Ол программа езугаар Белгород областың 100 ажыг өөреникчилери Санкт-Петербургка чораан. Девискээрлерниң чогадыкчы коллективтери, театрлары, уран чүүлдүң колледжтери, этнокультура төптери янзы-бүрү грантыларны болгаш шаңналдарны ап турар. Бистиң көргүзөр чүүлдеривис бар, Тываның онзагай коллективтериниң республикадан дашкаар гастрольдары көрүлдө залдарын шуут-ла «чазылдырып» турар. Ындыг-даа болза, оларны чурттуң девискээрлеринге бодаарга, даштыкы чурттарда эки билер. **Бистиң чогадыкчы коллективтеривистиң панныг юбилейлиг гастрольдары девискээрлер аразында культура солчулгазының талазы-биле системалыг ажилче шыңгы базым апаары чугула.**

Юбилей мурнуу чарыында, байырлал үезинде республикага болгаш оон дашкаар янзы-бүрү деңгелге культураның чүс-чүс хемчеглери болуп эртер. Байырлаашкыннарга республиканың шупту чогадыкчы

коллективтери киржир. Бистиң байырлалымыс бүгү чуртка улуг каттыжышкын ужур-дузалыг, интернационализмниң күчүлүг күжү боор. Тыва черде чурттап турар чоннарның хөй янзылыын болгаш демниин бүгү делегейге көргүзөр ужурлуг бис. **Кызыл хоорайның «Орус культура төвү» муниципалдыг автономнуг албан чериниң үндезининге байырлал хемчеглеринге орус улустуң культуразын төлептиг деңгелге көргүзүп шыдаар орус ырының болгаш танцының профессионал ансамблин тургузарын саналдап тур мен.** Бот-тывыгыр коллективтерниң чогадыкчы чоруу төлептиг деп үнелевишаан, ындыг коллективти тургузар талазы-биле ажилды эң кыска хуусаада чорудары, штатты четчелээри, коллективтиң материалдыг баазанын тургузары чугула деп саналдап тур мен.

Ол ышкаш республиканың кожууннарынче культура-чырыдышкын «десантыларын» организастаар сорулгалыг, «Билиг» ниитилели ышкаш, **методиктиг килдисти** өөредилге болгаш Культура яамыларының күженишкыннери-биле тургузары чугула деп санаар-дыр мен. Чаңгыс нация чурттап турар кожууннарын чурттакчыларын орус дылдыг болгаш орус культуралыг кижилер-биле харылзажырын хандыраар хүлээлгелиг бис. Ат-алдарлыг башкылардан, эртемденнерден, депутаттар Ирина Петровна Самойленко, Петр Александрович Морозов, Николай Михайлович Моллеров олардан культура-чырыдышкын десантыларын организастаарына активчи киржирин дилээр ийик мен.

Юбилейниң байырлалының хүннеринде чаңгыс чер-чурттугларның съездизин эрттирерин саналдадым. Ол-даа тергиин болур ужурлуг — Тыва-биле салым-чолу чарылбас харылзаалыг, бодунуң күжүн, энергиязын биче Төрээн чуртунуң чаагай чоруунга хөй чылдар дургузунда берген кижилерни шуптузун улуг залга чыыры. **Чаңгыс чер-чурттугларның съездизин белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле организастыг комитетти тургузарын, чуртта болгаш ооң девискээринден дашкаар чаңгыс чер-чурттугларымысты дилеп тывар талазы-биле школаларда чурт-шинчилел ажилдарын башкаарын Чазак Даргазының оралакчысы Аяна Алексеевна Шойгудан дилээр-дир мен.** Надежда Красная, Оскалоолдарның, Екатерина Шавринаның цирк салгалдарының төлээлери дег ат-алдарлыг чаңгыс чер-чурттугларымыска тускай юбилейлиг программаны тургузары чугула.

Хүндүлүг депутаттар болгаш тус чер бот-башкарылганың удуртукчулары! Коллегалар!

Тыва биле Россияның чаңгыс демнежилгезиниң 100 чылы

ышкаш кончуг чугула төөгүлү болушкун — түңнелдерни үндүрериниң, ол үениң дараазында кол чедишкыннерни демдеглээриниң эки чылдагааны-дыр; тыва черге аңгы-аңгы чоннарның тайбың болгаш эйнайыралдыг кады чурттап келгениниң бүдүн век дургузунда арга-дуржулгазы, бурунгулары-выстың биске арттырып кааны сүлдө-сүзүк болгаш материалдыг өнчүзү. Бо быжыг үндезинге быжыгланым алгаш, чаа чүс чылдыг Тыванын тургузар бис.

XXI векте чурт национал мурнады хөгжүлдени шилип алган. Ону Россияның Президентизи чарлаан. Ол дээрге — Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң хөгжүүрү. Россияның даштыкы экономиктиг политиказы Азия — Оожум океан чурттарынче улам-на чоокшулап бар чыдар. Ол чүүл Сибирьниң шупту девискээрлериниң мурнады хөгжүүрүнге болгаш социал чаагай чоруунуң бедиринге ынанышты берип турар. Перспективтиг азийжи рынокче чурттуң үнериниң элтиг чаа хаалгазы апаарына ынанышты бистиң Тывавыска база берип турары чугаажок. Россия Федерациязының Чазак бистиң республикамысты деткээн. Тываның хөгжүлдениң инвестициялыг планын ажилдап кылырының дугайында Дмитрий Анатольевич Медведевтиң даалгазы биске кол ужур-дузалыг. Бистиң биче чуртувусту хөгжүлдениң чаа бедиринче үндүреринге, эңне чидиг инфраструктуралыг кызыгаарлаашкыннары ап каалтарынга дузалыг төлевилелдерни камгалап алып ужурлуг бис. Чаа аргаларны билдиги ажылаары — амгы болгаш келир үениң салгалдарының мурнунга хүлээлгевис-тир.

Бодунуң илеткелимниң төнчүзүнде чаа чүүлдерни силерниң-биле үлежирин күзей-дир мен. Чоокку хүннерде Даши Намдаковка шаңнал тывыска-нының байырлыг езулалыга киришкенимни билер силер. Улуг-Хемниң Кызыл хоорайда эринге скульптура композицияның онзагай кезээ болур «Хаан аңаашкыны» композиция дээш чылдың скульптору деп атка ол төлептиг болган. Бодунуң сүзүү болгаш чаражы кайгамчык, уран чүүлдүң үнелкчилериниң бедик үнелелин алган ансамбль юбилейлиг чылда Тываның чаа сүлдези, Азияның Чүрээ, бүгү делегейден туристерниң сонуграп кээр чери апаарынга бүзүрээр мен.

Хүндүлүг коллегалар, эргим чаңгыс чер-чурттугларым! Күженишкынниң ажил, байырлалдың өөрүшкүзү-биле долу солун чыл бисти манап турар. 100 чыл юбилей бистиң чүректеривиске, юбилейжи Тыванын шупту аалчыларына сактышкын бооп үр-ле артып каар кылдыр бүгү чүүлдерни кылыр-дыр.

Кичээнгейнер дээш четтирдим.

ТЫВА — САЙЗЫРАЛДЫҢ ТЕПКИИЖИНДЕ

13 чылдың ноябрь 28 Тыва-Тыва, ооң чонунуң сеткилинге артып каар бир онзагай, төөгүге би-нип демдеглеттинер хүн артар дээрзинге чигзи-ж. Чүге дээрге, Тыва Рес-публиканың Баштыңы, Чазак Ш.Кара-оол төрөөн хөгжүдүп сайзыра-оон экономикасын быжыг болдурар, социал-эко-номик көргүзүлгелерни бедик кедүрер дээш хей-ида бодап алган бурун-көрүштүг планнарын РФ-азааның хуралына чугаа-илереди тодаратканы

Россияның Чазак хуралы-нун айтырымына Тыва ду-да айтырыгны кириери нарын турганы билдин-Ону база Чазак Даргазы а-оолдун быжыг туруш-бодунуң негелделии-биле Тываның келир үези, ону дээш сагыш човап чо-биле чедип алганы-дыр. Тываның стратегтиг келир иң, социал-экономика-дизиниң комплекстиг

планын РФ-тиң Чазак дең-линге ажилдап кылгаш, хүлээп алырының эге чадазы, быразы салдынганы ол-дур.

РФ-тиң Чазак Даргазы Д.Медведевтиң даалгазы-биле Тываның социал-экономика-хөгжүлдизиниң айтырыглары-ның талазы-биле ведомстволар аразының бөлүүн тургускан. Маңаа РФ-тиң регион сайзыра-дырының сайыды И.Слюняевтиң кириген үлүг-хуузу улуг. Ол Тываның социал-экономика-хөгжүлдизиниң амгы байдалын, ооң чонунуң кандыг байдалда чурттап турарын хандыр билип турар сайыптарның бирээзи деп билип турар бис.

Ооң бодунуң чугаазына демдеглээни болза, 2014 чыл-дың март 1-ге чедир Тываның эрге-чагыргалары-биле ажил-даар бис, ооң соонда планы-вы-ты РФ-тиң Чазакка кириер бис. Ону калбаа-биле, ооң иштинде силерниң республи-каңарга сайгарып чугаалажыр. Ынчап кээрге ол үеге чедир Тываның социал-экономика-хөгжүлдизиниң комплекстиг план-хемчеглери ажилдап кыл-

дынар, ону чон калбаа-биле сайгарар.

Республикада инфраструк-тураның эң кол айтырыглары-ның бирээзи автомобиль оруун чаартып сайзырадырын, М-54 Федералдыг орукту чаартып өскертирин РФ-тиң Чазак хура-лына демдеглээн. Аңаа хамаа-рыштыр комплекстиг план-хемчеглерни ажилдап кылып тургаш, Хандагайты — Мугур-Аксы автомобиль оруун чаар-тып экижидерин Тыва Респу-бликаның Чазак кичээнге ал, ол план-хемчеглерге кириерин өөренип көөрүн дилеп турар бис.

Тыва электро-энергия че-дишпес девискээр деп РФ-тиң Чазак хуралына чиди-биле тургустунган айтырыгларның бирээзи ол. Бо талазы-биле айтырыгны Чазак Даргазы Ш.Кара-оол тода болгаш чи-дии-биле тургускан. Ооң дем-деглээни болза, Европаның ор-тумак чурту хире девискээрлиг, эвээш-ле дизе, 6 улуг мун-иципалдыг тургузуглар дизель-диң кывар чүүлү-биле чурттап турар. Ол дээрге, 16 суурлар-

дыр. XXI векте электри энергия-зы-биле эки хандырылга чок чурттаар деп чүве кижик көрүп көрбээн чүүл-дүр дээн. Маңаа Мөңгүн-Тайга кожууннуң төвү Мугур-Аксы суур дорт хамаар-жыр. Кожуун катап тургус-тунганындан бээр бо чылын 45 чыл болган, бо үениң иштинде кожуун төвүнүң чурттакчы чону электро-энергия хандырылга-зының хоочураан аарын эдилеп келген. Бо айтырыг федерал-дыг деңгелде тургустунуп тура-ры кончук эки-дир. Моон черле түңнел үнүп, ол талазы-биле айтырыглар комплекстиг план-хемчеглерге кире бээр боор деп идегээр-дир бис.

Төрөөн Тыва-Тыва сайзыра-дырының комплекстиг инвести-ция планы ажилдап кылдынгаш, РФ-тиң Чазакка бадылаттын-гаш, 2018 чылга чедир күүсет-тинер дээрзинге Тываның чону бүзүрүп турар бис.

Чалыы, чараш, күчү-күштүг, Чаарттынып хөгжүп орат. Төрөл чонум чүрээ болган, Төрөөн Тывам, сайзыра-ла.

Хирлиг-оол КОНГАР, Партия, советтер болгаш күш-ажылдың хоочуну.

Кызыл хоорай.

«ХҮНДҮТКЕЛДИҢ АЛДЫН НОМУНЧЕ» КИИРГЕН

декабрь 18-те Россияның аты байдалының акт-дизиниң ажилдакчы-ның хүнүн таварыштыр Республиканың ХБАБ-елиниң (Агенттели-Кызыл хоорайда кил-нге байырлыг хемчег-п эрткен. Эргелелдиң-ниги Чечена Ховалыг,-изацияның хоочуннар-телиниң даргазы Наталья-албии баштаан ажил-ылар республиканың аң-гы булуңнарындан хоо-арны уткуп хүлээп алган. ХБАБ органны 1917 чыл-тургустунгаш, 96 чыл болуп-т. Бо үениң дургузунда-аты байдалдың акт бижил-ге чеже кижик ажилда-дээрил, олар ам хүндүлүг-иннар апарып, аныктар-га-сүмезин берип чоруур. На Тимуровна Ховалыгның-лап турары-биле алырга,-ың-на байырлалды дем-п эрттирип, хоочуннарны-дараа чыып, солун хем-рини организастап турар. дужуп келгеш, аажок-п, аяк-шайны ижип, ара-а сагыш хандыр хөөрежип

айырлалдың эң-не өөрүн-кезээ—Тес-Хем кожуунуң-Б килдизиниң хоочуну Га-лина Чоодуевна Соянның адын-Б-тың «Хүндүткелдин ал-номунче» (2007 чылда тур-ин) кири бижээни болган. үлүг хоочун 27 чылдың-зунда ХБАБ килдизинге-үңнелдиг ажилдааш, хүн-г дыштанылгаже үнген. Ол-ының дугайында мынчаар-лаар:

Бистиң ажилывыс амыды-ың аайы-биле кижилерниң-шкү-муңгаралын катай үле-чоруур. Чүге дээрге, кижиниң-түнүп келгенинден тура,-ганнай» бергиге че-бадыткал документилерин-Б органы кылып болгай, ан бүгү акт бижилгелерин

ТР-ниң ХБАБ эргелелиниң начальниги Чечена Ховалыгның хоочун Галина Чоодуевна Соянга шаңналды тыпсып турары.

чүгле хол-биле бижип четтигип турган болза, амгы үеде комп-ютер-техника дузазы-биле шалыпкын кылыптар апарган-дыр. Ажил аажок солун, бир-талазында нарын». Галина Чоодуевнаның өөнүң ээзи Вла-димир Дотканович Соян эжин-кезээде деткип келген. Өг-бүлө-3 кысты, бир оолду кижизидип-өстүрүп, амгы үеде 6 уйнукта-рының энерелдиг кырган-ава-зы, кырган-ачазы.

ХБАБ эргелелин үр чылдар-да удуртуп келген хоочун Ната-

лья Кородаевна Монгалбии Га-лина Чоодуевна-биле эжин кожа-ажылдап келген үезинде хоо-чунуң ажилына бердингенин, бедик харысалгалыын, кызы-маккайын, өскелерге үлегер-чижек болуп турганын сактып-чугаалаан. Ол ышкаш Наталья Монгалбии эргелелдиң началь-ниги Чечена Ховалыгның хоо-чуннар чөвүлелинге чогуур ки-чээнге салып, материалдыг-дузаны чедирип, деткимчени-доктаамал көргүзүп турарына өөрүп четтиргенин илереткен.

Тес-Хемниң ХБАБ килдизи-ниң даргазы Лилия Чоодунуң-чугаалааны-биле алырга, ко-жуунда амгы үеде уругларның-төрүттүнүп турары база өг-бүлө-туткан аныктар саны көвүдөп-турар. Байдалдың экижээнинге-ооң мурнунда ажилдап, өг-бү-лелерге чагыг-сүмезин берип-ажылдап чораан Галина Чооду-евнаның үлүг-хуузу улуг.

Алдыңай БАДЫ-ХОО. Чингис СААЯНЫҢ тырт-тырган чуруу.

Хүннүң медээлери

ӨНЕР ОНДАР ТӨЛЭЭЛЭЭР

Тыва Республиканың Дээ-ди Хуралының сессиязының-хуралына Тыва Республика-ның Дээди Хуралындан (парламентизинден) Феде-рация Чөвүлелиниң кежигү-нүңгө Өнөр Хүлерович Он-дарны депутаттар сонгаан.

Дээди Хуралдың депутады, «Чаңгыс демниг Россия» пар-тиязының Даргазы Д.А. Мед-ведевтиң Тыва Республикада хей-ниити хүлээп алышкын-чериин удуртукчузу Өнөр Он-дар 1966 чылдың март 16-да-Сүт-Хөл кожуунуң Бора-Тайга-суурга төрүттүнген. 1993 чылда-Алтайда күрүнениң медицина-институдун, 2004 чылда — Ха-касияның Н.Ф. Катанов аттыг-күрүнө университетин, 2006-чылда — Россия Федерация-зының Президентизиниң ча-нында Россияда күрүнө алба-нының академиязын дооскан.

Институт дооскан соон-да Сүт-Хөлдүн төп кожуун-эмнелгезиниң кезер эмчизи-болуп ажилдаан. 1997 чыл-дың ноябрыдан 2002 чылдың-июльга чедир кол эмчиниң ал-бан-дужаалын ээлеп турган.

Тываның парламентизинге-чаңгыс эвес удаа сонгудуп-келген. Бүгү-россияның «Чаңгыс-демниг Россия» политиктиг-партиязының кежигүнү. Тыва-Республиканың Улуг Хуралы-ның Хоойлужудулга палата-зының Хүндүлел бижии-биле, Тыва Республиканың Чазак-Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан. РФ-тиң Пре-зиденти В. Путинниң соң-гулдаларының талазы-биле-өөрүп четтиришкын чагаазын, «Чаңгыс демниг Россия» пар-тиязының өөрүп четтиришкын-бижиин, «Чаңгыс демниг Рос-сия» политиктиг партияның-өөрүп четтиришкын чагаазын-аңаа тывыскаан, «Россияның-ИХЯ-зының 200 чылы» медаль-биле шаңнаткан. «Тыва Респу-бликаның Сүт-Хөл кожууну-нун хүндүлүг хамаатызы» деп-хүндүлүг аттың эдилекчизи.

Өнөр Хүлерович респуб-ликаның эрге-ажыктарын Фе-дерация Чөвүлелинге Дээди-Советтиң амгы чыыжының-бүрүн эргелери доозулгуже-chedir камгалап төлээлээр.

Ө.Х. Ондар Федерация-Чөвүлелинге Тываны А.В. Пи-мановтуң орнунга төлээлээр-дээрзин сагындыраал.

ХАКАСИЯГА ЧЕР ШИМЧЭЭШ-КИНИ БОЛГАН

6 балл четкен чер шим-чээшкенинге кожавыста Хака-сия болгаш ооң чурттакчылары-таварышкан. Республиканың-эрге-чагыргаларына детким-чени Тываның Баштыңы Шол-бан Кара-оол илергейлээн.

Ол чер шимчээшкени улуг-хүн дүнезинде 4,9 магнитуда-га болган. Хакасияның эрге-чагыргалары онза байдалдың-чурумун дарый кириген бол-гаш үлетпүр болгаш социал-объектилерни, чуртталга ба-жыңнарын дораан шинчилээн. ОБЯ-ның дыңнадыын езугаар-алырга, чер шимчээшкенин-ден үрелишкенин чок болган.

ТР-ниң албан-езуунун-сайтызындан.

Байыр чедирнишкни

АЛДЫН ХҮН ДЕГ АВАЙЫМГА

Бистиң энерелдиг, ынак ававыс **Оюмаа Чорбаевна АРАКЧАА** декабрь 24-те 65 харлап турар. Ол бүгү назынында Тес-Хем кожуунуң өөрөдиге шугумунга үрө-түңнелдиг ажилдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн. Амгы үеде ачавыс Николай Баирович-биле Куран суурда мал-маган тудуп амыдырал-чурттап оорлар. Ававыс-эрес чаңныг, угаанныг, чараш, чончу, холу чөмзиг, бажыңдан аалчылары үзүлбес, столунуң кырынга изиг аш-чеми кезээде турар киж. Ававыс аныяндан идепкейжи чаңын салбаан, кезээде бир-ле концерт, маргылдаа, мөөрейлерде киришкен турар, ам бо үеде суурнуң «Энелер» ансамблиниң киржикчизи, гастрольдап-даа чоруптарлар. Эргим киживиске байырлалын таварыштыр каң дег кадыкшылды, узун назынны, өөрүшкүнү сеткиливис ханызындан күзевишаан, бо одуругларны бараалгаттывыс:

Амыдырал чаякчызы
Алдын хүн дег авайымга
Ажы-төлүң, уйнуктарың
Аас-кежин күзеп тур бис.

Бурган чаян хүнүң-биле
Байырывыс хүлээп ап көр.

Ажыл-ишчи, алдар-аттыг
Авайым сээ мөгөөр бис.
Ам-даа бистиң аравыска
100 хар чедир чуртта, авай!

Байырланчыг 65 хар
Бөгүн сенде аалдап келди.

Ажы-төлү, уйнуктары, төрөлдери.

Хүндүлүг редакция!

Декабрь 15-те мээң ынак угбам **Ульяна Кызыл-ооловна БИЧЕ-ООЛ** 50 харлаан. Ол амгы үеде Чөөн-Хемчик кожуунуң Хайыраканда чурттап чоруур. Чаңгыс уруу Виктория Викторовна Таймырның (Дудинка) база Уралдың күрүнениң колледжтерин (Челябинск) дооскан. Бичии Даянаның кырган-авазы. Угбам Хайыракан суурнуң харылзаа салбырында ажилдап турар. Улус-биле чугаалажырда эпиг эвилең-ээлдек, биче сеткилдиг. Үргүлчү алгы-кеш эттээн, ногаа-чимис тараан, дузаан, дааранган турар. Чайгы үеде хойтпаан тип, ааржы, өрөмө, саржаан белеткээн турар. Бажыңының ишти-дашты арыг-силиг. Угбай Ульяна, мени азырап, кижизидип, эртем-билигге чедирип кааның дээш улуу-биле четтирдим. 50 харлааның таварыштыр байыр чедирип, аас-кежикти, каң дег кадыкшылды, чедиинш-киннерни база төрүттүнгөн хүнүңде кады төрээнериң, кады-кожа чурттап чоруур эш-өөрүң, дөргүл-төрөлдериң-биле эки демдегеп эрттирерин күзедим.

Угбай, мен дээш сагыш човава, дуңмаң ат-сывың сыкпайн эки ажилдап, чурттап чор мен.

Хүндүктел-биле дуңмаң Владимир Кызыл-оолович БИЧЕ-ООЛ, Уралдың күрүнениң күш-культура университетинин доцентизи, культурология эртемнеринин кандидаты, докторант, Челябинск хоорай.

Чарлап

Тыва Республиканың Өвүр кожуунуң Саглы сумузунуң Төлээлекчилер хуралы Саглы сумузунуң чагырга даргазының хостуг олудунга конкурсту чарлап тур.

Мергежилин аайы-биле негелделер:

дээди профессионал билигиг болуру, муниципалдыг стажы ийи чылдан эвээш эвес болза, эртемниң аайы-биле удуртур албан-дужаалдарга ажилдаан стажы үш чылдан эвээш эвес болур.

Конкурстка киржири-биле херек документилерни 2007 чылдың март 2-де үнгөн №25-ФЗ «Россия Федерациязының тус чер албанының дугайында» хоойлузунуң 76 дугаарлыг статьязынга дүүштүр кириер.

Конкурстун негелделерин, эрттирер чурумун болгаш керээниң төлөвилелин Тыва Республиканың Өвүр кожуунуң чагырга сайтызындан таныжып ал болур.

Документилерни дараазында адреске хүлээп алыр:

Тыва Республика, Өвүр кожуун, Саглы суур, Борбаанды-Буян кудумчузу, 2.

09.00 шактан 17.00 шакка чедир.

Харылзажыр телефону: 8-923-549-79-97.

Документилерни хүлээп алыр хуусаазы: чарлалды парлаан хүнден эгелээш, 20 хонук дургузунда.

Документилерни үезинде кирибээни болгаш шын эвес долдурганы хамаатының дилээнинден ойталааны болур.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Нийтиел-политиктиг килдиси—2-17-91, 2-17-05. Экономика килдизи — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Очулга килдизи — 2-03-87. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, сот.тел.: 8-923-383-78-88, Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7393. Чагыр 149. Номериң парлаггаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.сч. № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн. Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.

РоссельхозБанк

Снижены ставки по потребительскому кредиту!

Ставка 13,9% годовых действует с 22.11.2013 по 31.12.2013 при условии оформления потребительского кредита в рублях на срок до 12 месяцев в сумме до 100 000 рублей гражданами РФ в возрасте от 18 лет при условии, что срок возврата кредита наступает до достижения ими возраста 65 лет и оформления страхования жизни и здоровья. При отсутствии страхования жизни и здоровья ставка составит 19,25% годовых. Обеспечение по кредиту: поручительство физического либо юридического лица или залог имущества. Комиссии за выдачу и возврат кредита отсутствуют.

ОАО «Россельхозбанк». Генеральная лицензия Банка России № 3349 (бессрочная). Реклама

Звонок по России бесплатный

8 800 200-02-90 | www.rshb.ru

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина **Салчак Данил Бады-Назыновича** о предоставлении в аренду земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения для ведения личного подсобного хозяйства с общей площадью 24000,00 кв. м., расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с. Кызыл-Даг, урочище Базырыктыг-Хову.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун, Республики Тыва» в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д. 19, каб. № 222.

Вр. и. о. главного специалиста отдела экономического развития и земельно-имущественных отношений администрации ОНДАР А.М.

В администрацию Каа-Хемского района поступило заявление от гр. **Рянина Петра Ивановича** о предоставлении земельного участка на праве аренды из земель населенного пункта для размещения объектов бытового обслуживания с общей площадью 6500 кв.м. (площадь ориентировочная, уточняется по материалам межевания), расположенного по адресу (имеющего адресные ориентиры) Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп,

ул. Енисейская, дом 2в.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Каа-Хемского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Управляющая делами администрации района Г.А.КУУЛАР.

В администрацию муниципального района Сут-Хольский кожуун поступило заявление от гражданина Российской Федерации **Бойду Шолбан Ооржаковича** №676 от 22.10.2013г. о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17:09:0401023:724, расположенного по адресу: Российская Федерация Республика Тыва, Сут-Хольский район, с. Суг-Аксы ул. Хемчик, д. 9 с общей площадью 1043+/11 кв.м. в аренду на 3 (три) года для индивидуального жилищного строительства из категории земель населенных пунктов.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация муниципального района Сут-Хольский кожуун принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: 668150, Республика Тыва, Сут-Хольский кожуун, с. Суг-Аксы, ул. Бурбу, д. 16, конт. телефон 83944521146.

Главный специалист администрации Сут-Хольского кожууна по имущественным и земельным отношениям Ч. МОНГУШ.